

LEN NIE MLČAŤ

J U R A J S V O B O D A

POKUS O PRAVDIVÚ
AUTOBIOGRAFIU
NA POZADÍ TRAGIKOMICKÝCH
DEJÍN SVETA

Vydavateľstvo
Spolku slovenských spisovateľov

JURAJ SVOBODA

LEN NIE
MLČAŤ

POKUS O PRAVDIVÚ
AUTOBIOGRAFIU
NA POZADÍ TRAGIKOMICKÝCH
DEJÍN SVETA

Copyright © Juraj Svoboda 2019
Cover desing © Jana Satková 2019

© Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, spol. s r. o., Bratislava
<http://www.vsss.sk>, e-mail: vsss@stonline.sk

Dielo vzniklo s finančnou podporou Literárneho fondu

VYDAVATEĽSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV
spol. s r. o.

Juraj Svoboda: Len nie mlčať
Zodpovedná redaktorka Zuzana Huďová
Obálku graficky spracovala Jana Satková
Sadzba Jana Satková
Tlač P+M Turany
Druhé vydanie
Printed in Slovakia

ISBN 978-80-8202-090-1

„KTO NEPOZNÁ PRAVDU, JE HLUPÁK,
KTO JU ZATAJUJE, JE ZLOČINEC.“

BERTOLD BRECHT

Ď A K U J E M

VLADOVI LIPTAIOVI,
MARTINE SVOBODOVEI,
INŠPIRÁTOROVI A RADCOVI ŠTEFANOVI FEJKOVI,
KAMILE SZELEYOVEI,
SONI HUSOVSKÉJ
A ANNE ADAMOVIČOVEJ.

RUKOPIS VZNIKOL S FINANČNOU
PODPOROU LITERÁRNEHO FONDU.

P R E D S L O V

Juraj Svoboda bol za celý svoj dlhý, tvorivý život súčasníkom, kolegom, spolupracovníkom a často i veľmi dobrým osobným priateľom mnohých osobností dramatického sveta našej kultúry a umenia, ktoré už nie sú medzi nami. Predurčilo ho k tomu jeho mnoho-ročné pedagogické pôsobenie a najmä práca režiséra v divadle, ale aj v televízii a rozhlase, teda v tzv. technických dramatických umeniach, ktoré od ich počiatkov na Slovensku formoval ako ich spoluzakladateľ. Učil na Vysokej škole múzických umení v Bratislave, na Akadémii umení v Banskej Bystrici, na stredných umeleckých školách a režíroval hádam vo všetkých divadlách na Slovensku. Jeho viac ako 50-ročná osobná skúsenosť a pamäť má horizontálnu i vertikálnu dimenziu, keďže sa dostal do kontaktu s celými generáciami tvorcov dramatického umenia a na výchove niekoľkých sa spolupodieľal. Ba osud to zariadil tak, že mu dal okúsiť pocit nie nepodobný pocitu rodiča, ktorý prežil vlastné dieťa. Bolo mu súdené o hercoch a režiséroch, ktorých ako pedagóg vychoval, napísať aj ich posmrtné portréty po uzavretí ich celoživotného diela (tri diely knižných medailónov ***Dali nám viac ako (sme) si mysleli***, Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2006, 2016).

Ktovie ako u Juraja Svobodu vzklíčila a dozrela myšlienka nepísať už o iných, ale o sebe. Hoci vždy písal aj o sebe. Viac či menej bol prítomný v každom z tých vyše 100 portrétov, v každom životnom príbehu, ktorý zaznamenal. Netvoril neosobné encyklopedické heslá ako typické kompiláty naštudovaného a povrchné poznaného. Sprítomnil živé ľudské bytosti, ako ich poznal z osobného styku, najmä však z osobnej spolupráce, na ktorú je režisér dramatického diela bytostne odkázaný.

Každému autorovi vlastných pamätí je jasné, že v takomto životnom (inventúrnom) opuse nemá zmysel písať iné než pravdu a len čistú pravdu. Už v samotnom názve knihy sa nachádza, ba nalieha vo zaznieva akýsi imperatív: len nemlčať! Len nehovoriť nepravdu,

tak by azda mohol znieť jej pomyselný podtitul. Samotný obsah tejto autobiografie pôsobí pocitom dôveryhodnosti, autenticity, evokuje až akúsi dôvernosť a intímnosť v autorskej výpovedi. Svoboda vo svojich pamätiach imanentne zdôrazňuje a reflektuje umelecké aspekty svojho pôsobenia v slovenskom a českom dramatickom umení a z tohoto zorného uhla hodnotí jeho vývin a dejiny, doplňujúc tak naše poznanie o originálne informácie, ktoré sa nedajú získať z kníh, ale iba od súčasníkov, aktérov týchto dejín. Na druhej strane sa nezrieka ani pohľadu na dramatického umelca (režiséra, herca, dramaturga, scénografa) ako na občana, pretože dramatické umenie je umenie s najsilnejšou a časovo neodkladnou spoločenskou väzbou, spojenou s očakávaním verejnosti, že v dramatických dielach prezentujú tvorcovia aj morálne, ideové či spoločensko-politické postoje.

Silnou stránkou Svobodových úvah a pamätí je aj otvorené prezentovanie jeho postojov k veľkým zlomovým udalostiam v spoločensko-politickej oblasti, ktoré vo svojom živote zažil mnohokrát. Neskôr, ako tvorivý umelec, bol postavený aj pred úlohu reflektovať ich, reagovať aj nesúhlasom či protestom, ktorý v jednom prípade, v čase tzv. normalizácie, znamenal na určitú dobu aj zákaz jeho pôsobenia v divadle. Nielen ako umelec, ale aj ako občan – teda nielen v dopadoch na umenie, ale aj na bežný život – môže porovnávať a konfrontovať znaky a prejavy totalitných režimov, ale aj demokracií rôzneho typu: od Masaryka cez Havla až po nepersonifikovaný liberalizmus súčasnej doby.

Juraj Svoboda je kultúrne dvojdomý, zaradil sa do kontextu oboch národných kultúr, najmä slovenskej, ale i českej. Narodil sa v Opave v prvej Československej republike, no podstatnú časť svojho života prežil na Slovensku. Akýsi pocit fantómovej bolesti a hľadania svojho domova aj pod Tatrou, nad ktorou sa blýska, aj v zemskom raji to na pohľad, je pochopiteľný a autor ho ani neskrýva. Osobné zaujatie a nostalgiu cítiť práve v pasážach s česko-slovenským kontextom, nepochybne aj preto budú čitateľsky atraktívne.

ŠTEFAN FEJKO

1. DIEL

ZEMSKÝ RÁJ
TO NA
POHLED

NAMIESTO ÚVODU

Keď ma 30. decembra 1933 položili ako novorodenca medzi šesť čerstvo narodených dievčat, povedal lekár mojej šťastnej mamičke, že budem mať rád ženy a že budem alkoholik, pretože v „šnúre“ budem oslavovať narodeniny, Silvestra i Nový rok. Nereagoval som. Neskôr to prvé platilo v plnej miere, v druhej predpovedi sa lekár, chvalabohu, zmýlil.

Nie o tom budú nasledujúce riadky, hoci by bolo príjemné písať o múdрых, spoľahlivých i obetavých ženách, ktoré som stretol v ťažkých chvíľach života a ich povzbudzovaním som dosiahol v umeleckej a pedagogickej činnosti to, čo som dosiahol. Aj o tom bude aspoň stručná zmienka v rámci potreby charakterizovať oblasť záujmu v sledovanom životopise. Hlavným cieľom však bude zmapovať dejiny, ktorými som ako pešiak kráčaľ a ktorých oficiálnu interpretáciu som si overil množstvom cennej literatúry, pozorným sledovaním dobových a najmä retro dokumentov v televízii, ktoré hodnotili predchádzajúcu dobu inak, doplňujúc históriu o fakty našej generácii dlho zatajované. Aj môj pôvodne „nezáujem“ o politiku nahradilo poctivé skúmanie a hodnotenie takpovediac „na vlastné oči“ všetkého, čo som za tie dlhé roky požehnaného života prežil na vlastnej koži. Netajím, že nasledujúce riadky sú vážnym pokusom vypovedať čitateľovi pravdu o tom, čo bolo zaužívanou lžou, čo bolo neprístupné otvárať pod diktátom príslušnej moci.

Obnažením faktov, udalostí a s tým súvisiacich situácií chcem usvedčiť politiku a politikov, ktorí neboli iba „panskými huncúťmi“ (politika = panské huncúťstvo; pozn. autora) z odpornej špinavosti. V hojnej miere platilo a platí, že sa politika neraz plietla do kultúry, komplikovala jej čistotu a dokonca hrozila jej zánikom.

AKÁ BOLA MOJA MLADOSŤ

Bol som hravé dieťa, dokonca ešte aj vtedy, keď som sedel v školských laviciach. Medzi moje stále hračky patrili jednoduché kocky, ktoré v mojej fantázii tvorili električkový park. Za sieť električkových koľajníc poslúžili vzory na koberci v spálni, po ktorých striedavo jazdili električky č. 1, 2 a 3. Presná kópia olomouckej električkovej siete.

Často som chodieval oteckovi oproti na stanicu a stával som vedľa vodiča jednoduchých električiek ovládaných veľkou kľukou. Doma mi na to poslúžil kávový mlynček a moje napodobňovanie zvuku idúcej a zastavujúcej električky. Rád som chodil pozerat vlaky z nadjazdu pri hlavnej stanici. Sprievod mi robila stará mama, ktorá mi zakaždým musela odpovedať na moju zvedavú otázku: „Kam súprava vagónov mieri?“ Raz, keď už tých otázok bolo priveľa, stará mama unavene precedila cez zuby: „Do Tramtárie.“ A ja som sa doma chválil, že som videl rýchlik, ktorý išiel až do Tramtárie.

Rád som počúval rádio, väčšinou hudbu. Malá debnička Telefunken mi spočiatku, a to hovorím číru pravdu, robila problém: Kde sú tí ľudia, čo hovoria, celý ten orchester? Vari nie v tom rádiu? Často som počúval športové prenosy, ktoré len cez zvukovú stopu vzbudzovali pozornosť a vlastnú predstavu. Tak v prvom závode automobilov na brnianskej dráhe som doslova očami skladal svoju predstavu o jeho priebehu. Dodnes si pamätám, že v roku 1946 v poslednom kole predbehol Angličan Whiteheade dosiaľ vedúceho francúzskeho závodníka Etancelina. Až v päťdesiatych rokoch prišla televízia!

Alebo taký telefón! Keď som chcel niekde zavolať, najprv som musel osloviť ústredňu, kde sedela živá spojovateľka, ktorá vás nechala niekedy čakať pridlho. V telefóne to škrčalo, zvuk sa často vytrácal.

Vonku sme sa s partiou dievčat a chlapcov hrávali „Škatule, škatule, hýbte sa!“ a s výskotom menili svoje miesta pri stromoch. S mojím menovcom, ktorého otec bol stolár, sme si vytvorili v množstve drevených dosiek skryšu, ktorá obsahovala rôzne tajomstvá: drobné mince, ozdobné gombíky, skielka... Neskôr sme si utvorili s dievča-

tami dvojice manželov, vo všetkej počestnosti sme si „boli verní“ pri skrývačke alebo hre na policajtov a zbojníkov.

Učenie na základnej (vtedy sa hovorilo ľudová) škole mi šlo ľahko – všetky štyri triedy som mal samé jednotky. V tretej triede sa nám chlapcom pootvorila nová tajomná komnata. Unisono sme sa zaľúbili do našej triednej učiteľky s dlhými vlasmi a nádhernými očami. Obklopená toľkou oddanosťou vychovala z nás kamarátov, ktorí v každej situácii boli jej strážnymi anjelmi a rytiermi. Nepomohlo to. Keď sme nastupovali do štvrtej triedy, Eliška Pelíšková sa nám vydala a odsťahovala do iného mesta.

Za protektorátu sa museli na gymnázium robiť dve skúšky: jedna ako na mešťianku a po jej zvládnutí druhá – na gymnázium. Nič si z tých dní nepamätám, iba poradie: na mešťianku som bol v skúške šestnásty, na gymnázium dokonca štvrtý. A v príme som začal so štyrmi trojkami!

Štúdium bolo poznačené atmosférou vojny. Vtedy na začiatku takmer nepatrne, postupne sa však vývoj vo svete odrazil aj v škole. Spomínam si, ako sme my, primáni, zvíedli nerovný boj so sextánmi v bitke s gaštanmi. Za nerozhodného stavu sa prirútil sám riaditeľ s niekoľkými členmi profesorského zboru. Na druhý deň doviedol jeden z najhorlivejších pedagógov do našej primánskej triedy troch najmocnejších sextánov, museli sa položiť na prvé lavice a pedagóg im udelil niekoľko poriadnych rán trstenicou! Mala to byť výstraža pre budúce dni, ktoré však doniesli ešte hrozivejšie príbehy... Išlo o to, aby sme všetci prežili.

Koncom vojny sme si do školských lavíc sadali vždy so želaním preletu amerických bombardérov nad Olomoucom, strategickým bodom k docieleniu oblasti severomoravského regiónu s dôležitým priemyslom.

Ak sa objaví v čase asi o 10.30 hodine na vrcholnej plošinke chrámu sv. Václava nemecký vojak s ďalekohľadom v ruke, je isté, že v priebehu niekoľkých minút spustia všetky sirény v meste a okolí vlnovitú, monotónnu melódiu, ktorá pre všetkých znamená jedno jediné: ihneď sa uchýliť do úkrytov.

Polívkovu gymnázium (podľa známeho botanika Františka Polívku) malo v útrobach dosť miesta pre žiakov všetkých tried a tiež profesorský zbor. Tam sme iba počúvali dunenie letky mieriacej na severovýchod. Silná posádka Wehrmachtu a elitných jednotiek SS v Olomouci neprovokovala. Dávnejšie spoznali, že sú dôležitejšie objekty k ničeniu ako syrečkáreň alebo odevné závody. Po prelete sme sa vracali do tried, no stále častejšie nás posielali z krytu domov.

Ešte v zimných mesiacoch (začiatkom februára) sa však nad Olomoucom strhla letecká bitka, pri ktorej bol zostrelený americký liberátor. Z nízkej hmly sa vynorili tri padáky. Keďže to bolo blízko nášho bydliska, mohol som túto, pre nás mladých nevidanú udalosť vidieť bez ohrozenia celkom zblízka. Nemcom sa hodilo demonštrovať svoju „silu“ a tak poviazaných letcov (nevedno, či len časti pôvodnej posádky liberátora) viedli pod hlavňami pušiek mestom. Dodnes si pamätám tie tváre: bledý pilot nízkeho vzrastu so sklopeným zrakom, mladý vysoký člen posádky s viditeľnou obavou o svoj život (Nemci už dávno porušovali štatút zajatca) kĺzal pohľadom a môj zrak sa stretol s jeho vydesenými očami, ktoré rýchlo uhli. Ten tretí, černocho, rozosmiaty od ucha k uchu, akoby si pospevoval a ignoroval akékoľvek nebezpečenstvo. Hrdina či nešťastník? O osude tých troch nebolo ani chýru. Príhoda však žila medzi nami veľmi dlho.

V lete roku 1944 sme na chalupe zbierali strieborné hliníkové pásy, ktoré spojenci zhadzovali, aby rušili výkonnosť nemeckých radarov. Naša tetuška nám vzrušene opisovala núdzové pristátie nemeckého ľahkého lietadla, z ktorého vyskočil veľmi mladý pilot. Padák dopadol na lúčku lemujúcu usporiadaný rad domčekov v ríši pokoja a mieru.

Nikdy, za celú existenciu tejto pôvabnej kolónie, nevkočila na jej územie cudzia noha vojaka. Ani po prvej svetovej vojne, ani pri anexii Československa v roku 1938 nemeckými vojskami, ani v roku 1945 pri oslobodzovaní sovietskou armádou, ani v roku 1968 okupantskou armádou piatich spriatelených armád. Ani v mieri tam nijaký vojak necvičil. Možno sa tam čaká na UFO z vesmíru?

Po návrate z prázdnin roku 1944 sme síce nastúpili do školských lavíc, ale program výučby bol redukovaný a rozčlenený na dve smeny. V tú jeseň sme sa dozvedeli smutnú správu: jedného člena profesorského zboru zatklo besniace gestapo a nik, ani len riaditeľ, ktorý udržiaval aké také vzťahy s nadriadenými (po oslobodení bol neprávom obvinený z kolaborácie), o ňom nič nevedel.

No a ja som v tých časoch takmer privodil infarkt mojej drahej mamičke udalosťou, ktorá mohla naozaj zle skončiť. Spolu s kamarátom sme sa bili dlažbobnými kockami s nemeckými rovesníkmi Fredym a Cuncim. Boje zúrili a neutíchali. Pozoroval nás istý muž s tvárou potkana, ruky vo vrecku raglánu, tváril sa, že ho súboj baví. Nevšímli sme si, kedy odišiel. Asi po štvrtťhodine zastal pred naším domom, kde sa boj odohrával, Mercedes so šoférom a nemeckým oficerom v čiernej uniforme s páskou hákového kríža. Gestapo! Udanie znelo: rozkrádajú majetok Veľkonemeckej ríše. Pamätám, že som na mieste ostal sám. Bledá mamka v okne. Gestapák (asi to bol ešte človek) sa na mňa pozrel, uškrnul sa, povedal niečo ako schweinerai a nasadol do auta. Až keď auto odišlo, roztriasli sa mi kolená. Keby ma mamička zbila, bol by som radšej, ale takto tíško plakať, to bolo to najhoršie, čo sa mi mohlo prihodiť. Uprosil som ju, aby očkovi nič nepovedala.

Otec denne dochádzal do Loštíc, mestečka vzdialeného štyri zastávky osobným vlakom, kde vykonával funkciu aktuárskeho tajomníka. S mojím najlepším kamarátom sme našich otcov veľmi radi čakávali na stanici, otec to nemal rád, neskôr mi vysvetlil, že sa na stanici robia razie a gestapo si nevyberá prostriedky, nemá ohľad na nejaké zvedavé deti. Tak sme od návštev hlavnej stanice upustili.

Jeseň toho roku bola nevlúdna, drsná, s častými hmlami. Spomínam si na jedno ráno, keď sme s mamkou išli Smetanovými sadmi ku krajčírovi. Z hmly sa vynorila skupina zajatcov, vedená ozbrojenými nemeckými vojakmi. Pozeral som do tých tvárí, kráčali pomaly, s hlavami hore, nepokorení, hrdí, mnohí sa na malého chlapca usmiali, iste si spomenúc na svoje deti kdesi ďaleko. Ešte dlho som sa otáčal, mamka mi nebránila, mala porozumenie, veď už som tie-

to veci chápal, hoci od mnohého ma moji drahí rodičia do tých čias ušetrili.

V škole sa častejšie skracovali hodiny na úkor rovnako častých preletov, ale aj náletov. Pri neďalekom Přerove sa strhla jedna z najväčších tragédií, bitka lietadiel na našom území, pričom zomrelo aj veľa civilistov. Posledné neslobodné Vianoce sme strávili v širokom rodinnom kruhu. Rodičia i príbuzní sa s obavami pýtali, dokedy táto doba vytrhnutá z kĺbov normálnosti bude prinášať napätie, obavy, straty na životoch...

Po Novom roku sme chodili do skleníkov orientálnych rastlín v spomínaných Smetanových sadoch. Raz do týždňa po úlohy, ktoré každý z nás riešil doma, často na poslednú chvíľu, lebo to, čo sa dialo vonku a už nie ďaleko, bolo oveľa dôležitejšie a, prečo to nepovedať, príťažlivejšie. Mamka sa čím ďalej viacej bála o otca, lebo ten následkom obmedzených spojov prespával v mieste pracoviska a pripravoval u dobrých ľudí náš pobyt v čase príchodu frontu. Riskovať život v meste, ktoré esesáci vyhlásili za vojnovú pevnosť, za sústredenú obranu proti židobolševikom, ktorí si trúfli na vyvolený národ, zaisťujúci veľkú budúcnosť, nebolo možné. Naše gymnázium sa stalo skladištom zbraní, všade sa stavali barikády, nejazdila mestská doprava, vlaky dávali prednosť dovozu vojnového materiálu.

Nemci svoje „stiahnutie do vopred pripravených“ pozícií mysleli naozaj vážne. A tak sme sa koncom apríla roku 1945 dvomi nákladnými autami (neveľkými) premiestnili do nového, dočasného domova – Loštíc.

NEPREMOŽITEĽNÝ HERKULES

Vo svojej dobe bol jedným z najuznávanějších silákov sveta. Ako dorastajúci chlapci sme sa s jeho menom stretli práve v Olomouci, kde sme navštevovali ľudovú školu. Frištenský bol vo februári 1944 zatknutý gestapom, keď pricestoval do Prahy na schôdzu zápasní-

keho zväzu. Dostal sa do väzenia práve v Olomouci, kde bol odsúdený na niekoľko mesiacov za finančnú podporu českého odboja. Na súde však všetko dopadlo dobre. Chýbali priame dôkazy o jeho spojení s odborármi. Iróniou osudu mu pomohlo, že gestapo pri zatýkaní zabilo muža, ktorému pravidelne odovzdával peniaze. Keďže oslobodzujúci rozsudok sa dostal do novín i rozhlasu, mali sme možnosť aspoň čiastočne sa zoznámiť s týmto ojedinelým géniom v zápase.

Stal sa pre nás vzorom odvahy, sily a tiež vlastenectva. Zatiaľ čo naši kamaráti Cunci a Fredy chodili do Hitlerjugendu, ktorý mal dôkladne prepracovaný systém vo výchove Hitlerových detí, my sme po zrušení Sokola boli ponechaní ulici. Neviem, kto priniesol medzi nás ten nápad, že po vzore Frištenského budeme medzi sebou zápasieť a takto napĺňať naše chlapčenské sny a túžby. Ale až na gymnáziu sme organizovali turnaje medzi triedami, nepriamo vzdávajúc hold výnimočnému človeku. Až v roku 1956, keď dostal titul zaslúžilého majstra športu, sme sa dozvedeli o jeho schopnostiach a zásluhách. Život legendárneho zápasníka nebol ľahký. Pre zápasenie najprv prišiel o prácu, záver jeho života poznačilo nacistické väzenie a komunistické znárodňovanie.

Najslávnejší česko-slovenský zápasník sa narodil ešte za Rakúsko-Uhorska 18. mája 1879 v Křečhoři pri Kolíne v poľnohospodárskej rodine. Začal sa učiť za kováča, nakoniec sa stal mäsiarom. Pracoval v Brne, kde navštevoval aj miestny Sokol a atletický klub Hellas. Svoje prvé medzinárodné stretnutia vyhral v 21. roku svojho života, bolo to v grécko-rímskom zápase, ale aj vo vzpieraní a v hode diskom. Majstrom krajín koruny českej v grécko-rímskom zápase sa stal prvý raz v roku 1902, o rok neskôr dosiahol titul majstra Európy. Zápasením sa začal živiť a obišiel so svojimi siláckymi turné celý svet. Majstrom Európy sa stal naposledy v roku 1929, keď mal 50 rokov. Zomrel 6. apríla 1957 v Litvli.

Vo veľkej sále novorenesančného besedného domu v Brne (má tam pamätnú tabuľu, ktorú som v roku 1968 videl a prečítal), sa vo februári roku 1904 zišli najväčší siláci z Čiech a Moravy k nezvyčaj-

nému súboju. Proti jednému 186cm vysokému a 94kg vážiacemu svalovcovi nastúpilo dvadsať súperov. Súboj začal o štvrtej popoludní a trval do siedmej večer, kedy náčelník usporiadateľského klubu Hellas odpískal posledný zápas. Gustáv Frištenský všetky vyhral.

V knižnici starého otca som objavil svojho času akýsi životopisný doklad o kariére tohto svalovca, ktorý sa skoro rozlúčil s kariérou amatérskeho športovca a ďalej už sa zápasením živil. Mal za sebou už takmer dvetisíc stretnutí, v ktorých ani raz neprehral (!), a čakalo ho ďalších osemtisíc zápasov, kde podľahol iba výnimočne. Jeho prvá cesta viedla do Helsiniek, potom ho čakalo turné v Rusku, Litve, Lotyšsku, Estónsku, Poľsku, vystúpenie vo Viedni a turné po Južnej a Severnej Amerike.

K profesionálnej dráhe prinútila Frištenského vlastne nepríjemná náhoda. Rok pred nezvyčajnou brnenskou šou sa totiž za všetky peniaze, ktoré si našetril ako mäsiarsky učeň, vypravil do holandského Rotterdamu na majstrovstvá Európy amatérov v grécko-rímskom zápasení. Rotterdamské publikum si neznámy zápasník s telom antického boha doslova podmanil. Vo vyradovacích zápasoch šesťdesiatichšiestich dvojíc položil na lopatky jedného súpera za druhým, až na žinenke ostal iba on a obhajca titulu – Dán Heinrich Egeberg, ktorého po pätnástich minútach zdolal tiež. Egebergov tréner s výsledkom nesúhlasil a u rozhodcov si vymohol nový zápas. Dánsky borec však odmietol nastúpiť. „Nad ním sa zvíťaziť nedá. Som rád, že som z tých jeho paprčí vonku. S ním už nikdy,“ vysvetlil vraj vtedy trénerovi.

Zatiaľ čo o novopečenom senzačnom amatérskom víťazovi a majstrovi Európy písali na začiatku roku 1903 s nadšením všetky európske noviny, Frištenského brniansky zamestnávateľ, mäsiar Moritz Soffer, preňho pochopenie nemal. Osobu, ktorá sa ruve, zamestnávať nebude. A vyhodil ho z práce.

A práve vtedy sa Frištenský rozhodol prikývnuť na ponuky zo všetkých kútov sveta. Prvú z nich mu dohovoril jeho priateľ i súper, majster sveta George Lurich. Vďaka zápasu sa onedlho zoznámil so svojou fanúšičkou a dcérou sládka litovelského pivovaru Jaroslavou

Ellederovou, ktorú si vzal za manželku. Usadili sa v roku 1917 v Lužiciach pri Šternberku neďaleko Litovla, kde si vybudovali rodinný dom aj hospodárstvo. Na ňom Frištenský hospodáril, odtiaľ vyrážal na svoje zápasnícke turné.

Pravda, na jeseň roku 1938 sa všetko zmenilo. Hitlerovské Nemecko obsadilo pohraničie a Gustáv s Jaroslavou museli Sudety opustiť. Za 2. svetovej vojny Frištenský ďalej zápasil a finančne podporoval domáci odboj.

Po vojne hospodárstvo Frištenským vrátili, bolo však zdevastované. Keď sa Frištenskému podarilo hospodárstvo dať ako-tak dokopy, zomrela mu v roku 1947 manželka. Po februárových udalostiach roku 1948 zabrali hospodárstvo komunisti a Frištenského brata Františka poslali ako kulaka do väzenia.

Gustáv dožíval s mesačným dôchodkom 450 korún a ani fakt, že v roku 1956 dostal titul zaslúžilý majster športu, koniec jeho života veselším neurobil. Naopak, zomrel krátko nato vo veku 78 rokov. No na rozdiel od iných, ešte dlho sa naňho nezabudlo. My chalani sme ho uctievali po svojom, lebo jeho meno bolo veľmi frekventované vo všetkých súvislostiach, ktoré viedli k odvahe, odolnosti a pevnej vôli.

SLOBODA PRIŠLA Z VÝCHODU

Ten večer, 7. mája 1945, mal zvláštnu atmosféru. Na nebi svietilo tisíce hviezd, mesiac žiaril ako nikdy predtým. No zaujalo nás zvláštne, až zlovestné ticho. My deti sme sa na dvorčeku prenajatého domu v Lošticiach hrali menej búrlivé hry s loptou, rešpektujúc danú skutočnosť. Pravda, viac inštinktívne ako uvedomele. Naša mamka sedela spolu so susedkami na dlhej lavici na priedomí, v rukách pletenie, ktorým si krátila čas dlhého až nekonečného čakania na vytúžený okamih. Slobodu, ktorú náš národ po šesťročnom utrpení tak túžobne očakával.

Už niekoľko dní sa ozývalo dunenie streľby z ťažkých zbraní, ktoré sa pomaly a neúprosne blížilo. Cez deň som horlivo referoval svojej o dva roky mladšej sestre, čo som vídaval na blízkom námestí, cez ktoré viedla hlavná spojovacia tepna smerom na hlavné mesto Prahu. Stovky príslušníkov maďarskej armády, ktorá jediná ostala verná nemeckej rozpínavosti, teraz utekali na Západ. Väčšinou na konských povozoch alebo peši, nedbajúc nenávistných pohľadov miestnych obyvateľov. A tí sa veru tešili z potupnej porážky kolaborujúceho štátu. S narastajúcou tmou vymenili rozloženú armádu Nemci. Čo bolo pozoruhodné – disciplinovane, priam sebavedome, sťahujúc sa do „vopred pripravených pozícií“, ako tomu bolo často pri ich porážkach na východnom fronte. Na obrnených transportéroch, autách a motorkách utekali pred postupujúcou sovietskou armádou.

Zlovestné ticho odrazu narušil mohutný výbuch. Kdesi blízko nás na dvor dopadali črepiny, našťastie nikoho z hrajúcich sa detí nezasiahli. Vystrašení rodičia nás doslova natlačili dovnútra bytu. Ten večer som dlho nemohol zaspáť. Ráno nám otec zvestoval, že Nemci vyhodili most cez rieku a nočnou tmou sa vytratili z bojiska. Na vršku za Lošticami stihli zapáliť dva obrnené vozy. Takto sa vytratili aj z malého mestečka, ktoré dovtedy okupovali s nevelkým množstvom vojakov.

Rozradostený som si nasadil otcovu brigádírku, ktorá ležala na truhlici, a pyšne som vykročil na ulicu. Za tento krajne nezodpovedný čin ma mamka riadne vyhrešila a brigádírku schovala. O tom, že som ako sotva dvanásťročný chalan nedocenil nebezpečenstvo situácie, svedčí aj to, že som sa s ostatnými kamarátmi vydal na prieskum k spáleným vrakom obrnených vozov, o pár dní neskôr po prechode sovietskej armády dokonca aj na mŕtvolý dvoch pešiakov, ktorí sa vzájomne postrieľali. Ten obraz mi nadhlo ostal v pamäti a vedel by som ho opísať aj dnes.

NEČAKANÉ PRIATELSTVO

Tisícky ľudí nadšene víтали osloboditeľov, zahŕňali ich kvetmi, chlebom s masťou, koláčmi, zákuskami. Cez trasu širokej cesty bolo vidieť nespočetné množstvo tankov a veliteľských áut. Bez zastavenia sa ponáhľali ďalej, na pomoc Prahe. Iba jeden jediný tank zastal pri dome, za ktorým sa vozovka rozširovala tak nešťastne, že ten nasledujúci vždy oškrel stenu baraku oproti. Nik však nezastavil, nik nedodal potrebnú naftu. Rozhodnutie pomôcť nášmu hlavnému mestu nepripúšťalo žiadne zdržanie. Väčšina chlebíkov a koláčov zostala v rukách vítajúcich, kvety ležali na dlažbe a aspoň takto pripomínali veľký deň oslobodenia Loštíc.

Ako zvedavý príslušník najmladšej generácie som sa pričasto motal okolo tanku, ktorý tu teraz stál zabudnutý, zbytočný. Posádku tvorili traja muži. Dvaja, ktorí si chceli s občanmi porozumieť, ten tretí bol v pozadí a svojím spôsobom tajomný. Ubehlo niekoľko dní. Praha oslavovala včasný zásah sovietskeho vojska, kde-tu sa ešte bránili silné jednotky SS, výkvet nemeckej armády, a náš tank tam stále stál. Cez jednu noc ho odtiahli do stredu námestíčka. Tí dvaja si práve piekli placky a mne, zvedavcovi ponúkli. No čože, prečo by som neprijal? No ťažšie to bolo s rečou. Akosi som vycítil, že sa pýtajú na moje meno: „Já jsem Jura.“ Jeden z nich sa zasmial: „On tóže Jurij a ja Nikolaj.“ Na moje gesto ukazujúc na toho tretieho iba mávol rukou. Prijal som to tak, že sa hnevajú. Časom som pochopil, ako bola organizovaná Červená armáda. Neskoršie poznatky o tom, ako hordy bývalých väzňov postupovali vpred pred nabitým revolverom veliteľov, o tom, aká bola táto vojna strašná v tom, že sa veci diali na dennom poriadku, som prijímal nerád, pretože títo dvaja tankisti mali dobré srdce, boli milí, priateľskí, aký je v podstate jednoduchý ruský ľud.

To ráno, keď som prišiel na námestie a tank bol preč, bolo pre mňa najsmutnejším zážitkom v dňoch, kedy k nám prišla vytúžená sloboda. Jurij a Nikolaj odišli bez rozlúčenia, čo ma ako dorastajúceho chlapca mrzelo najviac.

Ešte o jednej udalosti by som sa rád zmienil. Nastolila vážnu tému o charaktere Čechov. Počas radostného víťania osloboditeľov zjavilo sa nákladné auto. Na korbe stálo asi desať zarastených, podgurážených „partizánov“ – v jednej ruke pušku, v druhej nedopitú fľašu alkoholu. Málokto veril ich identite. Ale to je už iná kapitola, opakujúca sa v budúcich dejinách štátu.

KRVAVÉ KVETY JEDNEJ JARI

Sú dejinné okamihy, kedy sa ukáže naša pravá tvár. Sú chvíle, kedy je skoro všetko dovolené. Takou desivou skúškou boli aj jarné mesiace roku 1945. Končila vojna a začali sa diať strašlivé veci: obojstranná krutosť, pomstychtivosť a celkom zbytočne.

Dom v Olomouci, v ktorom sme bývali ako nájomníci nemeckej rodiny Schmachovcov, niesol výrazné stopy po pouličných bojoch. Naš byt na treťom poschodí bol v poriadku. V jednom byte po nemeckých utečencoch žil sovietsky plukovník s niekoľkými ženami, vojačkami Červenej armády. Muži s výraznou páskou NG (Národná garda) obchádzali byty, domy a spisovali zoznamy rodín i jednotlivcov určených na odsun. Aj naši „domáci“ sa museli uspokojiť s „majetkom“ vážiaceim dvadsaťpäť kí! Zatiaľ čo o osude troch dcér nemala pani domáca nijakú správu, najmladšia Inge, s ktorou som sa hrával, prosila, aby si mohla so sebou zobrať svojho miláčika vlčiaka. Pred očami nás detí jeden horlivec psa zastrelil! V špalieri odchádzajúcich si mohol každý nenávideného nepriateľa udrieť! V mojom vnútri sa objavili prvé pochybnosti.

To, že bol verejne popravený „náš“ udavač po bitke s Fredym a Cuncim, bolo výrazom spravodlivosti. Veď tento muž s potkaňou tvárou poslal sedemnášť ľudí do koncentračných táborov! Mnohí sa už nevrátili. Ale aby lynčovanie skutočných i domnelých kolaborantov bolo každodenným chlebom českých občanov, to zavážalo brutalitou v podstate podobnou tej, ktorú pestovali nacisti.

Iste, keď väzni z transportov smrti ubijú dozorcovi vlaku, ktorý ich viezol cez naše územie, to sa dá pochopiť. Tak isto sa dá pochopiť, že keď vám náckovia zavraždili rodičov, tak po oslobodení to odnesie prvý Nemec, ktorého stretnete. Že však vešiate niekoho na pouličnú lampu a predtým mu zapálite fúzy a odrežete prirodzenie, to už nie je nenávisť, ale deviácia. Najmä, keď sa človek časom dočíta, že páchatelmi zločinov na konci vojny sú tiež Ukrajinci, Maďari, Slováci, Litevci či Lotyši.

Protipartizánske komandá na Morave, ktoré miesto boja s partizánmi radšej vypaľovali dediny ako Ploština, Prlov, Javoříčko, boli zložené tiež z Ukrajincov, Rusov a Slovákov. Veliteľov mali nemec-kých, to je pravda. A obeť pochodov a transportov smrti idú do tisíceky. Na Švedských šanciach pri neďalekom Přerove bolo počas jedinej noci zabitých 270 mužov, žien, starcov i malých detí. A to boli dokonca karpatskí Nemci, ktorí v Protektoráte nikdy nežili, vracali sa domov na Slovensko a s nacistickým režimom nemali nikdy nič spoločné. Dokonca niektoré masakry boli dielom československej armády, teda skôr Vojenského obranného spravodajstva, vedeného Bedřichom Reicinom, ktorý prišiel zo Sovietskeho zväzu s jednotkami Ludvíka Svobodu.

Nijaká zákonnosť nefungovala, zlo páchali ľudia, ktorí ucítili príležitosť. A pod veľkú historickú udalosť sa dá skryť veľa vecí: osobná pomsta, závisť, chamtivosť... Ktorýsi historik povedal, že zlo nie je hororová postava, ale nosí celkom normálny oblek a kravatu. Rovnako tak môže nosiť poštársku uniformu, mäsiarsku zásteru, tričko, čokoľvek. Zlo nie je Hitler alebo nacisti, zlo sme my – ľudia. Neprišlo z vesmíru či od nejakého boha. Keby nebolo nás, tak Mussolini by ďalej písal do socialistických novín, Hitler by sedel s kumpánmi v mníchovskej pivárni a sníval o tisícročnej ríši, Stalin by vykrádal banky v Gruzínsku. Oni nás veľmi potrebujú.

A čo scestná výhovorka, že ľudia plnili iba rozkazy? Ako dvanásť-ročný som videl, ako sovietsky vojak rozbil sklenený výklad zlatníctva a ponavliekal si na celé predlaktie asi desať hodíniek. Sovietsky poručík odistil zbraň, namieril na vojaka s príkazom, aby lup vrátil

na pôvodné miesto. Vojak tak urobil a na stručný príkaz „idi“ sa rozbehol. Po niekoľkých skokoch klesol k zemi pod jediným presným výstrelom. K akej filozofii zločinnosti som mohol vtedy dospieť?

Boli aj príjemné spomienky: vojaci sa utáborili na začiatku Smetanových sadov (dnes tak preslávených jedinečnou výstavou kvetou), piekli nám akési lievance, hrali s chalanmi obľúbenú čiaru... Zažil som však aj najsmutnejší okamih prvých dní slobody: po oznámení, že vojna pre Červenú armádu neskončila a že jednotka sa presunie do ďalekého Japonska, aby zničila posledného vzdorujúceho nepriateľa, sa sympatický kapitán, ktorého hrud' zdobilo množstvo vyznamenaní, rozplakal a nedal sa utíšiť. Pochopil som vtedy, že tento dôstojník, ktorý prežil celú vojnovú anabázu, už nemá síl, aby pokračoval, že sa postaví tomuto rozkazu... Nasledujúce udalosti (atómové bomby zvrhnuté na Hirošimu a Nagasaki) ukončili jeho traumy a ja som ho pri odchode sovietskeho vojska z nášho mesta ešte raz uzrel. Nebolo možné si túto tvár nezapamätať.

DEJINY KLAMSTVA

„Pranierovanie lží je často iba snaha vzbudiť dojem, že my hovoríme pravdu a nič len pravdu,“ povedal už v 17. storočí francúzsky spisovateľ a moralista François de la Rochefoucauld. Klameme všetci.

Podľa výskumov psychiatrov Roberta Hareho a Paula Babiaka je v politike vyššie percento nebezpečných psychopátov než medzi väzňami federálnych väzníc v USA. Aj luhárov medzi nimi bude veľa. Štúdie však tvrdia, že v tom druhom prípade je to vlastne prirodzené. Klamári sú totiž najlepšími vodcami. Ľudia chcú od svojich lídrov, aby boli vždy sebavedomí a istí. Psychológovia navyše tvrdia, že luháť je vlastne zdravé a že klamstvo máme v génoch. Klamať je občas praktické a z hľadiska evolúcie nevyhnutné. Kto luhá, ten prežije.

Čitateľ prepáči, ak odskočím do histórie, kde ma ako obdivovateľa hrdého d'Artagnana, z nie menej slávneho románu Alexandra

Dumasa staršieho *Traja mušketieri*, priviedla k prehodnoteniu „pravdy“ jedna štúdia, ktorú som doslova zhltol pri príprave divadelnej inscenácie *Traja mušketieri po 30. rokoch* z pera bulharského autora Petrova. Známa scéna z románu, v ktorej mladučký, osemnásť-ročný d'Artagnan žiada kapitána kráľovských mušketierov, aby ho prijal do svojich služieb, ukazuje, nakoľko si autor s faktami hlavu nelámал, pretože Jean-Armand du Peyrer, gróf de Troisville, ktorý si neskoršie písal de Tréville – mušketierom nikdy nešéfoval. Pokiaľ by skutočne hovoril s d'Artagnanom prvý aprílový pondelok roku 1625, stál by pred ním štrnásťročný chlapec.

Charles Ogier de Batz de Castelmore, ktorý sa po matke dal oslovovať d'Artagnan, lebo to znelo vznešenejšie, sa totiž narodil v roku 1611. Do Paríža sa vypravil až v roku 1630 a do radov mušketierov vstúpil o dva roky neskôr. Prihovoril sa zaňho strýko Henri de Montesquiou, gróf d'Artagnan, a asi aj strýkov dobrý kamarát, kráľovský dôstojník de Treville. Úvodná Dumasova fikcia sa teda pravdy trocha drží.

O nepriateľstve medzi d'Artagnanom a najznámejším intrigantom a prvým kráľovským ministrom, kardinálom Jeanom du Plessis de Richelieu, však nie je nič známe. Ide teda o Dumasov výmysel. Reálny d'Artagnan si totiž naopak získal povesť lojálneho žoldnier a stal sa chránencom Richelieuovho žiaka, najbližšieho spolupracovníka a pokračovateľa kardinála Julesa Mazarina. Aktívne mu pomáhal v rokoch 1648 – 1653 potlačiť povstanie, ktoré chcelo krutú Richelieuovu centralizáciu obmedziť. Ide o obdobie, kedy sa odohráva aj druhý diel slávneho románu *Traja mušketieri po dvadsiatich rokoch*. Tam síce d'Artagnan rovnako pracuje pre Mazarina, viacmenej s rebelmi sympatizuje a kardinála prinúti k ústupkom v ich prospech. V skutočnosti tomu bolo naopak, a práve zato získal post veliteľa kráľovských mušketierov (ktorý mu Dumas šikovne priznal tiež).

Verných služieb d'Artagnana si všimol aj kráľ Ľudovít XIV. A dával mu preto delikátne úlohy, ako napríklad zlikvidovať ministra financií Nicolasa Fouqueta. V roku 1661 ho d'Artagnan osobne zatý-

kal, Fouquet potom dostal doživotie a jeho skonfiškovaný obrovský majetok kráľ použil pri budovaní svojho skvostu – zámku vo Versailles. D'Artagnan sa stal za odmenu guvernérom mesta Lille. O tom Dumas mlčí.

V poslednom diele trilógie (*Traja mušketieri ešte po dvadsiatich rokoch*) d'Artagnan zomrie pri obkľúčení Maastrichtu. Kráľ ho povýši na maršala Francúzska (čo sa v skutočnosti nestalo) a potom zasiahne delová guľa. Pravdou je, že v Maastrichte má dodnes d'Artagnan pomník a je tam pravdepodobne aj pochovaný. Zahynul skutočne ako 62-ročný kráľovský žoldnier 25. júla 1673 v boji o Maastricht, keď mu krkom preletela guľka z nepriateľskej muškety – zbrane, ktorá dala meno elitnej kráľovskej jednotke. Nuž toľko o pozitívnom dopade dejinného klamstva na jeden najslávnejší román a jeho nesmrteľného hrdinu.

No nie všetky lži v dejinách, teraz mám na mysli politické, prispeli k lepšiemu obrazu danej skutočnosti. Spočiatku niesli náboj pokroku alebo aspoň východisko z biedy, no časom viedli do pomerov horších, než boli tie predchádzajúce.

Postupne ich predstavím, tak ako som ich s narastajúcim vekom vnímal a začal ich chápať po svojom. Napriek oficiálnej propagande. Ak bol náš návrat do „normálu“ (vrátili sme sa do školských lavíc gymnázia, ktoré obnovilo svoj pôvodný názov) plný radostného očakávania, ktoré sa počas nasledujúcich dvoch rokov ozaj naplňovalo usilovnými rukami všetkých, čo to s obnovou zničenej krajiny mysleli naozaj úprimne. A novým, slobodným štartom do krásnej budúcnosti. Prvé slobodné voľby sa konali v roku 1946.

Ako 13-ročný chalan som prežíval predvolebné boje ako športový zápas. V Čechách (už v obnovenom Československu) súťažili o priazeň voličov štyri strany. S číslom 1 vstupovala do volieb Komunistická strana, s číslom 2 Lidová (kresťanská) strana, s číslom 3 Sociálno-demokratická strana a číslo 4 mala Národno-socialistická strana. Skôr zábavou ako vážnou vecou bolo sledovanie príprav jednotlivých strán, vyhlásenia a sľuby predstaviteľov novo vybudovaných formácií, isté konkurenčné súboje väčšinou vedené fair-

play! Dodnes si pamätám rozloženie síl medzi sedliakmi a roľníkmi v mieste, kde doteraz stojí naša udržiavaná chalupa, kam celý život cestujeme za prácou v čase žatvy alebo v lepšom prípade za oddychom, čo pre znalca povinností hospodára na vidieku znie veru nepravdepodobne.

Úprimne si dnes myslím, že to boli prvé a súčasne posledné náo-
zaj slobodné voľby v celom Československu. Na Slovensku (pre
mňa dovtedy nielen vzdialenom, ale aj neznámom) zvíťazila Sloven-
ská demokratická strana vedená skúseným politikom Lettrichom.
V Čechách vyhrali komunisti na čele s vtedy už populárnym Kle-
mentom Gottwaldom. Komunistická strana svojím sociálne posta-
veným programom nadviazala na schválený Košický vládny program
obnovy. Navyše si myslím, že k pomerne presvedčivému výsledku
napomohla historická odporná zrada západných mocností v čase
Mníchova. Na druhom mieste skončila Národnosocialistická stra-
na vedená reprezentantami londýnskej exilovej vlády, tretia v pora-
dí skončila Laušmanova Sociálnodemokratická strana, ktorej líder
bol po roku 1948 prenasledovaný pre svoj odpor k rastúcej totalite
pod komunistickou nadvládou. Lidovci s kňazským vedením Šrám-
ka a Hálu so značnou stratou skončili ako poslední.

Pamätám si, ako sme aj my gymnazisti volili v hraných voľbách na
hodine občianskej výchovy, ktoré pre nás (a iste aj pre seba) pripravil
jej profesor. Presvedčivo zvíťazili národní socialisti, pred lidovcami,
„komunisti“ mali v triede minimum hlasov. To bol iste optimistický
obraz odzrkadľujúci pomery doma. Žiaľ, v nasledujúcich rokoch sa
zrkadlo zakalilo.

Nie, Česi nie sú národom hrdinov. Ani kolaborantov. No jedni aj
druhí sa medzi nami objavujú. A niekedy sa doterajší hrdina zacho-
vá ako najhorší darebák a inokedy preukáže odvahu niekto, o kom
by ste to ani nepovedali. Dejiny sú plné paradoxov. A väčšina ľudí má
jedinú ambíciu. Normálne prežiť svoj život. Keď sa dnes vraciam
k časom, keď Hitler so svojou nenasýtenou hordou vtrhol s láska-
vým dovoľením západných politikov na Pražský hrad, a pokúšam sa
zhodnotiť vtedajšiu úroveň hrdinstva, riešim hneď dva otázky. Ne-

chýbalo nám hrdinstvo počas mníchovských udalostí? To, že sme sa nebránili, nám zlomilo väz. Odvtedy o sebe český národ pochybuje. Vždy, keď žalostíme nad niečím, tak to nám spôsobil niekto iný. Celkom si odmietame priznať, že sme si väčšinu historických problémov spôsobili aspoň čiastočne sami.

Rok 1948 predsa nebolo víťazstvo nejakých komunistov z Východu. Bolo to víťazstvo našich českých, moravských a slovenských komunistov. A Mníchov? Mali sme sa brániť. Hoci vojensky by to asi nedopadlo dobre, no mali sme šancu minimálne tri týždne hrdinne vzdorovať. Wehrmacht sa poriadne vyzbrojil až na našom území!

A čo atentát na Heydricha? Vlastne to nebol atentát, ale vojenská operácia. Nešlo o atentátnikov, ale o príslušníkov pravidelnej armády, ktorí uskutočnili útok behom vojny. Slovo atentát navodzuje odér kriminálneho činu. A prevzali to aj komunisti, napokon preto, že tí „kluci“ prileteli z Anglicka a nie z Moskvy. Boli medzi nimi hrdinovia, ktorí vyše pol roka plánovali, čelili nevôli časti českého odboja a po čine položili svoje životy. Ale boli tu i zradcovia Gerik a Čurda, ktorí vystavení tlaku a napätiu neodolali a sami sa prihlásili. Za milión zradiť: nielen svojich druhov, ale celé rodiny, nevinných ľudí! Lidice, Ležáky a ďalšie miesta ľahli popolom a ich obyvatelia boli zastrelení alebo odvedení do koncentračných táborov, odkiaľ sa už mnohí nevrátili.

Heydrich zomrel 4. júna 1942. Náckovia uskutočnili brutálnu odvetu, završili preto, aby si Česi pamätali, aby to už nikdy neurobili a druhý deň šli zase do fabrik a na polia. Hospodársky záujem na Protektoráte Čechy a Morava bol obrovský. Do smrti budem mať pred očami naružovelý plagát, visiaci na každom väčšom a dôležitejšom mieste, s nápisom: Dnes byli zastřelení... Každý deň sa na ňom objavovalo desať mien obetovaných v poradi. Bol medzi nimi i generál Eliáš, predseda protektorátnej vlády, vyše dva roky spolupracujúci s odbojom! Jediný predseda vlády z okupovaných krajín, ktorý bol popravený. Obrovský symbol aj ako generál československej predvojnovnej armády.

NÁRODNÝ ZRADCA ČURDA

Už za Rakúsko-Uhorska označovali Čecha za lokaja a udavača. Dnes možno dodať i zlodēja, ako sa takmer denne o tom dozvedáme. Na konci apríla 1947 vyšiel v dennej tlači článok o začínajúcom súdnom procese so zradcami, ktorí za 2. svetovej vojny udávali nemeckému gestapu svojich kamarátov. Jedným zo súdených bol aj v Anglicku vycvičený parašutista, tridsaťpäťročný Karel Čurda. „Ten šiel dokonca tak ďaleko, že vyzradil gestapu osoby, ktoré mu ako parašutistovi poskytli úkryt alebo pomoc, a osoby, o ktorých vedel, že parašutistov podporujú,“ čítali sme v texte. „13. júna 1942 poslal Čurda četníckej stanici v Benešove anonymný list, v ktorom označil ako páchatelov atentátu na Heydricha parašutistov Jozefa Gabčíka a Jána Kubiša a o tri dni nato oznámil gestapu osobne. Jeho udanie viedlo k vypátreniu parašutistov v kostole Karla Boromejského v Prahe, kde naši smrť.“

Čurdov príbeh je síce detailne zdokumentovaný, vyšla o ňom kniha *Zrada za milión*, ktorú som ako chlapec hltavo prečítal a dnes odtiaľ čerpám fakty, aby som poukázal na odpornú vlastnosť niektorých slabochov v našej histórii.

Ťažko pochopiť človeka, ktorý pochádzal z malej dedinky pri Třeboni, kde sa narodil 10. októbra 1911 ako najmladší zo šiestich súrodencov. Pôvodnou profesiou bol robotník, po základnej vojenskej službe už v armáde zostal a prepracoval sa na pozíciu poddôstojníka pechoty. Krátko robil zamestnanca finančnej stráže, obdoby dnešnej colnej služby. Tesne pred vypuknutím 2. svetovej vojny utiekol cez Poľsko do Francúzska, kde pôsobil v Cudzineckej légii. Po obsadení Francúzska hitlerovskými vojskami zamieril do Anglicka, dostal sa do výcvikového programu pre špeciálne operácie a v marci 1942 bol vysadený na územie Protektorátu Čechy a Morava spolu s ďalšími československými parašutistami. Prečo sa rozhodol tento špeciálne vycvičený vojak, ktorého nadriadení popisovali ako spohľadlivého a veľmi zdatného, hodiť za hlavu úlohy, ktoré po výcviku v Anglicku dostal, a naopak sa stal plateným agentom gestapa?

Spoločlivý vojak Karel Čurda bol v Anglicku zaradený do operácie s krycím názvom Out distance a 28. marca 1942 zoskočil spolu s kolegom Ivanom Kolaříkom a veliteľom Adolfom Opálkom na územie Protektorátu. Ich úlohou bolo dostať sa do Prahy a zničiť plynáreň v Michli, potom nadviazať rádiové spojenie s Anglickom a navádzať spojenecké lietadlá na strategické ciele. Lenže... Parašutisti vyskočili o 130 kilometrov inde, než bolo naplánované. Veliteľ sa navyše zranil, Kolařík stratil doklady a hrozilo vyzradenie. A tak sa trojica rozhodla upustiť od svojich úloh a usilovať sa nájsť pomoc každý na vlastnú päsť. Zúfalý Čurda sa vypravil domov, k svojej matke do Novej Hliny pri Třeboni, a tam sa skrýval.

Na jeho psychiku tu, pochopiteľne, veľmi zapôsobila správa o vyhladení Lidíc a denných popravách desiatok českých vlastencov, medzi ktorými nachádzal mená rodinných príslušníkov vysadených parašutistov. Úvaha, že by jeho rodnú dedinu mohol postihnúť osud Lidíc, nebola v dusivej atmosfére všeobecného teroru celkom od veci – v malej obci žili okrem jeho matky rodiny jeho troch súrodencov, ktoré o jeho pobyte vedeli a poskytovali mu pomoc. Bol jediným, kto z obce odišiel do zahraničnej armády a okupačným úradom bola táto skutočnosť známa.

Keď bola 12. júna 1942 vyhlásená amnestia pre tých, ktorí prispejú k zadržaniu atentátnikov, rozhodol sa zachrániť seba i svojich najbližších. Rovnako ako zoskok, aj táto akcia sa mu vymkla z rúk. Gestapo už ho nepustilo a začalo psychicky zdeptaného muža využívať ako svojho agenta. Za to, že udal svojich kolegov, ktorí uskutočnili atentát na Reinharda Heydricha, dostal dokonca odmenu pol milióna ríšskych mariek. Usadil sa v Prahe pod falošným menom Karl Jerhot, oženil sa s Nemkou a na želanie nacistov kontaktoval odbojárrov, ktorých potom udával. Svedomie ho však ťažilo a začal piť. Jeho jedinou motiváciou, ako uvádza kniha, bol strach.

O tom, že nešlo o presvedčeného nacistu, svedčí aj fakt, že sa po vojne sám prihlásil četníkom. Vtedy povedal, že „čo má prísť, nech príde“. A prišlo. V utorok 29. apríla 1947 ho tri minúty pred poludním obesili na dvore väznice na pražskom Pankráci. O milosť nežiadal.

SOM VOJAK, PLNIL SOM ROZKAZY

Superman v stíhačke. Počas druhej svetovej vojny zostrelil 352 lietadiel. Erich Hartmann, stíhačské eso Luftwaffe, dosiahol bojový rekord, ktorý ťažko niekedy niekto prekoná. Posledným zostreleným bolo lietadlo 8. mája 1945. Ten deň vyletel zo základne stíhacej eskadry JG 52 v Nemeckom Brode (dnes Havlíčkovom Brode) a mieril k Brnu zistiť, kde sa nachádzajú sovietske pozemné jednotky. Nad Brnom, kam Červená armáda vstúpila už 26. apríla, práve prelietala skupina jej stíhačiek. Jednu z nich – predvádzajúcu bezstarostné obraty – si Hartmann vybral a zo vzdialenosti 65 metrov ju poslal v ohni k zemi. V šíriacom sa dyme potom zmizol do bezpečia.

Na základni ho čakal rozkaz: zlikvidovať všetky stroje i zbrane a presunúť sa k Písku, kde sa letci hotovali vzdať Američanom. Dorazili tam, vojna skončila. V tú chvíľu Hartmann netušil, že ďalších 10 rokov *Sundeste Hartmann* strávi v sovietskych zajateckých táboroch.

V roku 1993 vydali Američania Raymond J. Toliver a Trevor J. Constable knihu, ktorá u nás vyšla pod titulom *Sundejte Hartamnnu!*. Mapujú v nej jeho príbeh od narodenia 19. 4. 1922, pričom využili aj osobné spomienky letca, ktorého zastihli ešte nažive. Autori zaznamenali jeho výpovede a zdržali sa komentárov.

Legendárny stíhač si zrejme ani po rokoch nepripúšťal, čoho sa vlastne zúčastnil. Navyše – na rozdiel od mnohých vojakov rukujúcich na rozkaz – do toho šiel dobrovoľne. Lietadlami bol doslova posadený od detstva, podporovaný matkou, nadšenou pilotkou. Pilotný preukaz získal v štrnástich rokoch ako člen Leteckej Hitlerovej mládeže, výcvikového programu Luftwaffe. Do jej dôstojníckej školy sa tiež v roku 1940 prihlásil. Vojna jeho vášni ponúkala jedinečnú príležitosť.

Slušný, priamy, čestný, športovec, zástanca ubližovaných. Veseľý blondín, neskoršie oslovaný Bubi... Tak ho videlo okolie. Po intenzívnom výcviku odvelili dvadsaťročného mladíka v októbri 1942 na východný front. Skoro presvedčil nadriadených odvahou i taktikou: k súperovi nalietaval premyslenými manévrami veľmi blíz-

ko, aby mal lepšiu šancu zasiahnuť. U Rusov si vyslúžil titul Čierny diabol. Spomienky na letecké súboje často znejú takmer športovo. Muž proti mužovi, obaja s rovnakou šancou. Hartmann nebol iný. Už v októbri 1943 dostal za 148 zostrelov rytiersky kríž, nasledovali ďalšie ocenenia. Vysoké vyznamenania prevzal osobne od Hitlera. Jeho stíhacie konto na konci vojny vykazovalo 1404 bojových letov, 825 vzdušných súbojov a 352 zostrelov. Niekoľkokrát núdzovo pristál a raz padol do zajatia, z ktorého ušiel. Nikdy nebol zostrelený.

Koniec apríla 1945 ho zastihol v Nemeckom Brode, kde podľa očitých svedkov jedného dňa na ulici zabránil esesákom postrieľať mladíkov s československou vlajkou. Odtiaľ sa 8. mája vydal s ostatnými letcami k Američanom, súčasťou kolóny bolo dvetisíc utekajúcich civilistov. Hartmann síce dostal rozkaz zachrániť sa odletom do Dortmundu, no opustiť letku a civilistov odmietol. Ibaže podľa spojeneckej dohody, týkajúcej sa Nemcov zadržaných východne od Plzne, ich Američania všetkých po pár dňoch postúpili Rusom.

Hrozné scény, kedy ruskí vojaci znásilňovali nemecké ženy, Hartmann neskôr označil za najhorší moment svojho života. Pritom mu vypadla z pamäti iná epizóda. Ešte keď boli v Nemeckom Brode, 6. mája prišla skupina českých parlamentárov dohodnúť podmienky nemeckej kapitulácie a prevziať letisko pre československú armádu. Miesto toho boli odovzdaní neďalekej jednotke SS, ktorá ich beštiálne umučila. Ťažko veriť, že o tom nevedel.

V sovietskych zajateckých táboroch prežil 10 rokov, s hladom, ťažkou drinou, samotkami, mŕtvymi. Neskoršie zdôrazňoval, že „oproti tomu v Nemecku zaobchádzali s americkými zajatcami veľmi slušne“. Ako stíhacej legende mu smrť vlastne príliš nehrozila, Rusi si jeho cenu strážili, o to viac ho NKVD lámala psychicky. Hartmann však ponuku, že ho za podpis spolupráce pustia domov, odmietal. Búril sa proti podmienkam v táboroch. Organizoval povstanie. A na obvinenie z vojnových zločinov reagoval klasicky: „Som vojak, plnil som rozkazy.“ Vyslúžil si napokon trest 25 rokov nútených prác.

Keď v roku 1955 nemecký kancelár dohodol prepustenie všetkých nemeckých zajatcov, Hartmann bol medzi nimi. Doma ho čaka-

la milovaná Uschi, aj otázka čo ďalej. Riešenie prišlo. Ponuka slúžiť v letectve Bundeswehru. Zostal tam do roku 1970, kedy odišiel do dôchodku. Zomrel 20. septembra 1993. Štyri roky nato ho Rusko plne rehabilitovalo.

NA MARGO UKONČENIA DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY

Ako mladému chlapcovi sa mi ešte nemohli otvoriť oči dokorán, aby som pochopil všetky súvislosti, ktoré predchádzali najstrašnejšej tragédii ľudstva v jeho dejinách. Niektoré fakty odhaľujú po vyše sedemdesiatich rokoch dokumentárne seriály, z ktorých som si až dnes, v úctyhodnom dôchodkovom veku, doplnil svoje (ne)znalosti z histórie. Z nich najobsažnejší bol šesťdielny francúzsky seriál *Apokalypsa 2* a ruský dokumentárny film *Veľká vlastenecká vojna*.

Na 50 miliónov nezmyselne zmarených ľudských životov (z toho 28 miliónov občanov Sovietskeho zväzu) by sa nemalo nikdy zabúdať. A nemalo by sa zabúdať ani na európskych Židov v dosahu Nemecka, ktorí zahynuli v koncentračných táboroch, čo sa dnes nazýva holokaust (pôvodne to bola v starovekom Grécku zápalná obeť; pozn. autora). Tento nacistický zločin spomenuli v obidvoch dokumentoch. No priniesli aj celkom neznáme skutočnosti. Hromadné prenasledovanie, žalárovanie i vraždy nemeckých ľavičiarov – komunistov, sociálnych demokratov a odborárov – od samého nástupu nacistov k moci.

Pôvodne nemecký dokument nedal zaniknúť zaujímavej skutočnosti, že Ženevská odzbrojovacia konferencia z decembra 1932, na ktorej zástupcovia štyroch víťazných mocností z 1. svetovej vojny (Británia, Francúzsko, Taliansko a USA) podpísali s porazeným Nemeckom vyhlásenie o nemeckej rovnoprávnosti v zbrojení! Čím de facto anulovali vojenské výdobytky svojho krvavo vydaného víťazstva.

Podľa Versaillskej mierovej zmluvy z roku 1919 totiž malo povojnové Nemecko limitovaný veľmi nízky početný stav armády (10 000 mužov), malo zakázané budovať tankové vojsko, ťažké delostrelectvo, vojenské letectvo a vojnové lode. Zrušením tohto zákazu západné mocnosti už rok pred nástupom nacistov k moci celkom jednoznačne nasmerovali Nemecko na mohutné znovuvyzbrojenie a na vojnovú expanziu na východ cez Československo a Poľsko do Sovietskeho zväzu, s dávno deklarovaným cieľom rozširovania nemeckého „lebensraumu“.

DRUHÁ SVETOVÁ VOJNA ZRODILA SLÁVNÝCH VOJVODCOV

Dwight D. Eisenhower

Neskorší prezident Spojených štátov vyrokoval počas vojny v hodnosti generála, že Berlín oslobodia Sovieti, čím zachránil až 100 tisíc amerických životov. Súčasne však pustil do Európy komunizmus.

Charles de Gaulle

Po porážke Francúzska utiekol do Londýna, zjednotil domáci odboj a 25. augusta 1944 vstúpil napriek paľbe nepriateľských ostreľovačov triumfálne do Paríža. Neskôr sa stal francúzskym prezidentom.

Alfred Jodl

Hral kľúčovú úlohu v nemeckých vojenských akciách, bol priamym poradcom Hitlera. V máji 1945 podpísal kapituláciu Nemecka. Nebol nacistom, takže jeho poprava vojnovým tribunálom v Norimbergu vyvolala rozporuplné reakcie.

Wilhelm Keitel

Vrchný veliteľ ozbrojených síl Wehrmachtu skúšal Hitlerovi vyhovoriť inváziu do Francúzska i do Ruska, v oboch prípadoch mu predlo-